

Det norske skyldeie – ett fruktbart begrepp

AF

MARIA ÅGREN

Knut Dørum har i en intressant artikel tagit upp diskussionen kring det norska så kallade skyldeie-systemet.¹ Som jag uppfattar det, är Dørum's främsta syfte att problematisera om detta verkligen, som det antagits (främst av Andreas Holmsen), var en sårnorsk ägandeform. Förekom verkligen inte skyldeie i andra länder? Dørum granskar därför det danska materialet och kommer fram till att man även i Danmark finner exempel på skyldeie under medeltid och tidigmodern tid. Dørum nämner också några exempel på svenskt »skyldeie«, och tillägger här att fenomenet verkar vara okänt bland svenska agrarhistoriker. Dørum pekar på att skyldeie uppträder som ett alternativ till huvudgårdsdrift i Norge, samt att det norska skyldeie-systemet avvecklas under tiden 1600-1800, till förmån för den mer omfattande och exklusiva äganderätt man ofta finner i kapitalistiska samhällen.

Jag vill genom detta inlägg föra diskussionen vidare, eftersom jag anser att Dørum pekar på viktiga frågor där mer komparativ forskning skulle kunna ge stort utbyte. En grundfråga är förstas huruvida skyldeie kan sägas ha uppträtt i Sverige eller inte. För att denna fråga skall kunna diskuteras är det viktigt att först utreda vad begreppet skyldeie står för. Som jag ser det, ligger begreppets egenart i att det rymmer flera fenomen som inte alltid brukar hållas samman i svensk forskning. Om man definierar skyldeie precis så som det empiriskt manifesterar sig i Norge, är det möjligt att det finns få direkta motsvarigheter i Sverige. Om man däremot definierar det mer allmänt som en tidig form av ideellt ägande så öppnar sig möjligheten att upptäcka vissa paralleller mellan länderna. Efter denna begreppsdiskussion följer ett resone-

¹ Författaren vill rikta ett tack till Knut Dørum och till Jan Lindegren, med vilka hon diskuterat artikelns problematik. Knut Dørum, »Det norske skyldeie – et særnorsk fenomen?« i *Historisk Tidsskrift* 101:2 (2001).

mang om skyldeiets eventuella förekomst i Sverige, samt frågor för vidare forskning.

Begreppet skyldeie

Vad är skyldeie? Dørum inleder sin artikel med att säga att ett skyldeie-system kännetecknas av att jordrätten (landskylden) fungerar som en måttstock för jordegendom vid köp, försäljning och arvsskifte, och till dels även vid beskattning. Författaren talar också om samma fenomen som ideellt ägande, det vill säga att ägaren inte förfogar över det konkreta jordobjektet utan över andelar i ett konkret (större) jordobjekt. Senare i artikeln är det uppenbart att skyldeie betyder rätt till ränteintäkter. Författaren drar också in förekomsten av huvudgårdsdrift i resonemanget, på ett sådant sätt att huvudgårdsdrift blir motsatsen till skyldeie.

Dørums artikel har som självklar utgångspunkt Andreas Holmsens initierade behandling av ämnet skyldeie och självägande från 1973.² Av denna framgår hur skyldeiet var en integrerad del av det norska beskattningssystemet. Särskilt intressant är att Holmsen visar att »lös landskyld«, dvs en ideell andel i en gård, kunde göras till föremål för beskattning. Vad detta får för konsekvenser för vår bild av självägandets tillväxt i Norge utgör en viktig poäng för Holmsen.

Den svenska diskussionen om jordägande har alltsedan 1974 varit starkt präglad av de distinktioner som Lars Herlitz arbetade med i sin avhandling *Jordegendom och ränta*.³ Herlitz argumenterade där, kraftfullt och övertygande, för den fundamentala skillnad som fanns mellan två olika former av jordägande: kronans/adelsmannens och skattebondens. Kärnan i den förra låg i rätten att inte betala ränta för utan i stället uppbära ränta från jorden. Kärnan i den senare låg däremot i skyldigheten att betala ränta. Herlitz' uppfattning att detta är den grundläggande skillnaden i ägandeform har, tror jag, präglat svenska historikers sätt att tänka om förkapitalistiska ägoformer och, kanske, gjort det svårare att uppfatta vad skyldeie står för. Om jag har förstått saken rätt, så går nämligen skyldeie-begreppet på tvärs mot Herlitz' distinktion mellan den som äger rätt till ränteinkomster och den som äger ränteplikt. Vissa ränteinkomstägare hade skyldeie – men inte alla; vissa räntepliktägare hade skyldeie – men inte alla. Skyldeie-begreppet kan kanske

² Andreas Holmsen, »Overgangen til sjøleie i Norge. Kildekritikk og realisme« i *Historisk Tidsskrift* (norsk) 1978.

³ Lars Herlitz, *Jordegendom och ränta. Omfördelningen av jordbrukets merprodukt i Skaraborgs län under frihetstiden* (Göteborg 1974) s 29f, 145.

hjälpa oss att se nya saker i den empiriska verkligheten. För att det skall lyckas får man dock inte lägga in för mycket av empiriska generaliseringar i begreppet.

Jag menar att en enkel och tydlig definition av vad som avses skulle kunna vara: en ägandeform där ägaren inte bestämmer över jordegendomens användning men däremot har rätt till en återkommande intäkt från samma egendom. Det handlar alltså om en form av ideellt ägande. Det norska skyldeiet blir då en variant, modernt fondandelsägande är en annan. När jag placerar mina pengar i en fond, förväntar jag inte att direkt kunna påverka den produktion som mitt kapital investeras i men jag förväntar mig att i alla fall erhålla vissa intäkter. Skyldeiet skiljer sig från fondandelsägandet genom att det alltid handlar om intäkter från jord.

Om man definierar begreppet på detta vis, går det att komma vidare i diskussionen. Det förhållande att jordräntan/skatten kan användas som måttstock för jordegendom vid transaktioner och arvsöverlåtelser tror jag däremot inte att man skall ta in i definitionen. Förhållandet är känt även från Sverige, utan att det betyder att vi har att göra med ett system av ideellt ägande.⁴ Att ägoandelar i äldre tider beskrevs med hjälp av jordskattesystemet beror nog snarast på att detta fanns tillgängligt långt tidigare än officiella karteringar och fastighetsregister, med vilkas hjälp vi idag anger egendomens plats och storlek. Att en person sägs äga en skatteandel i en by säger, enligt min uppfattning, inget alls om hur denna ägare tillgodogör sig nyttan av egendomen: genom eget innehav och bruk, eller genom att uppbära olika intäkter (skyldeie).

Man bör också akta sig för att uppfatta skyldeie som liktydigt med rätt till ränteintäkter. Skyldeie har, såvitt jag förstår, bara »sidoägarna«, de som har ideella andelar och häremot proportionella intäkter, utan att kunna påverka hur jorden används. Huvudägaren, han som i Norge innehar bygseln, representerar inte skyldeie, men däremot är han i högsta grad en ränteägare.⁵ Det är rentiern som begreppet skyldeie verkar vilja fånga in.

⁴ Maths Isacson, *Ekonomisk tillväxt och social differentiering 1680-1860. Bondeklassen i By socken, Kopparbergs län* (Uppsala 1979) s. 65ff; Maria Ågren, *Jord och gäld. Social skiktning och rättslig konflikt i södra Dalarna ca 1650-1850* (Uppsala 1992) s. 70ff. Jfr även Holmsen 1978 s. 135, som om självägarområdena säger att det där fanns en »matrikkelskyld« som bl.a. fungerade som »verdimål ved arveskifter og ved deling av rett til fellesressurser.« I dessa områden ägde folk verkligen jord, »ikke bare skyld«.

⁵ Jfr Knut Dørum, *Oppløsningen av skyldeiesystemet. En studie av eiendomsformer og eierintresser knyttet til jord i Norge ca. 1600-1800*. Tingboksprosjektet (Oslo 1996) s. 30: »Skillet mellom bygselrådige jordeiere og medeiere uten bygselrett er et viktig kjennetegn ved skyldeiesystemet.«

Skyldeie bland svenska bönder?

Dørum framhåller, med rätta, att skyldeie bland bönder bör ses i samband med arvsskiftesproblematiken. Låt oss därför börja med att fokusera på de problem som var förknippade med överlåtelse av jordegendom mellan generationer. Fyra olika möjligheter urskiljer sig:

1) Jordegendomen delas upp i ett antal faktiska, fysiska objekt, motsvarande antalet arvsberättigade;

2) Jordegendomen behålls intakt, i händerna på en arvinge, men rätten till de framtida intäkterna delas upp på samtliga arvsberättigade;

3) Jordegendomen behålls intakt, i händerna på en arvinge, som får betala lösensummor till övriga arvsberättigade;

4) Jordegendomen säljs, varpå försäljningssumman investeras på ett sätt som beräknas ge årliga intäkter till de arvsberättigade (i bank, försäkringar, etc).

Alternativ 2 och 4 representerar båda ideellt ägande, och skyldeie får uppfattas som identiskt med det som i det andra alternativet bjuds de arvingar som inte övertar gårdens drift. Det fjärde alternativet ligger nära det moderna fondandelsägandet, som jag redan nämnt, och har väl få motsvarigheter i det tidigmoderna Norden.⁶ Däremot kan det vara värt att notera att man i Storbritannien finner exempel på denna form av ideellt ägande långt tidigare.⁷ I Jane Austen's värld möter vi många »skyldeiere«, såsom Mr Bingley i *Pride and Prejudice* som har en årlig ränteinkomst på 4,000 à 5,000 pund.

Skyldeiet förefaller ha sanktionerats från statligt håll i Norge från 1500-talets början (även om Dørum anför övertygande exempel på att det förekom redan tidigare). Det handlar här om att staten aktivt försökte styra människors ägostrategier bort från det första alternativet (faktisk delning). Även i Sverige ser vi under senmedeltid och 1500-tal att staten sökte motarbeta faktisk delning, men här valde man i stället att främja den tredje lösningen. Vid arvsskiften skulle som regel endast ett barn ta över gården odelad, medan de övriga arvsberättigade skulle tvingas acceptera att lösas ut ur egendomen. Dessa restriktiva bestämmelser nådde en höjdpunkt strax före år 1700, för att sedan successivt mildras under 1700- och 1800-talen.⁸

⁶ Jfr däremot J.C. Riley, »That your widows may be rich. Providing for Widowhood in Old Regime Europe« i *Economisch- en Sociaal-Historisch Jaarboek* 45 (1982), om så kallade life annuities.

⁷ Ann McCrum, »Inheritance and the family: the Scottish urban experience in the 1820s« i Jon Stobart & Alasdair Owens (eds.), *Urban Fortunes. Property and Inheritance in the Town, 1700-1900* (Ashgate 2000) s. 160, 169; Alasdair Owens, »Property, will making and estate disposal in an industrial town, 1800-57« i *Urban Fortunes* s. 104f.

Det finns en diskussion kring huruvida dessa restriktioner verkligen kunde genomdrivas eller om gårdarna delades ändå, tvärtemot statsmaktens intentioner. Man vet att bönderna i Dalarna lät de olika barnen få konkreta delar av gården, ofta så att var och en fick andel i varje teg. Således fick varje barn ränteplikt, intäkter och besittningsrätt till konkreta jordobjekt. Den ägosplittring som detta ofelbart ledde till motverkades genom strategiska äktenskap och genom byten och försäljningar.⁹ Däremot finns det ingen egentlig diskussion kring andra tänkbara sätt att undvika ägosplittring, såsom genom alternativ 2.

Här bör ytterligare en viktig omständighet understrykas, som utgör en skillnad mellan Sverige och Norge. I Norge var det uppenbarligen vanligt att bönder lejde ut jord till andra bönder. Enligt en uppgift var så mycket som hälften av den bondeägda jorden uthyrd på 1500-talet. Det kunde vara »meir freistande å leiga ein god gard og i staden *ta imot landskyld frå sin eigen*.«¹⁰ Sådana lejningsförhållanden kunde uppstå även inom familjer, som en följd av arvskiften. Medarvingarna, dvs de syskon som inte fick överta jorden, fick i stället skylddeie för sina arvsandelar, och då fick huvudarvingen »leige jord av dei.«¹¹ I Sverige fanns under ungefär samma tid ett förbud mot att bönder lejde ut jord till andra bönder. Bonde får ej skatta bonde, hette det.¹² Förbudet upphävdes först i och med 1734 års lag.¹³ Förbudet innebar i praktiken ett förbud mot alternativ 2 och därmed mot den typ av ägoförhållanden som nyss beskrivits för Norge.

Nu vet vi ju inte exakt hur rigoröst detta förbud tillämpades, lika litet som vi vet exakt hur noga man tillämpade förbuden mot hemmansklyvning. Här krävs det mer forskning på svensk botten. Men det man kan säga är att dessa båda förbud verkar ha syftat till att styra svensk arvspraxis bort från alternativ 1 och 2, mot alternativ 3. Lars Herlitz' skarpa distinktion mellan dem som betalar ränta och dem som uppstår ränta kan sägas få sitt berättigande här: svenska bönder uppträdde inte som både räntegivare och räntetagare, vilket däremot deras norska ståndsbröder verkar ha gjort.

⁸ Gabriela Bjarne Larsson, *Stadgelagstiftning i senmedeltidens Sverige* (Stockholm 1994) s. 195ff, om de första restriktionerna.

⁹ Ulf Sporrang & Elisabeth Wennersten, *Marken, gården, släkten och arvet. Om jordägandet och dess konsekvenser för människor, landskap och bebyggelse i Tibble och Ullvi byar, Leksands socken 1734-1820* (Stockholm 1995); Maria Sjöberg, *Kvinnors jord, manlig rätt. Äktenskap, egendom och makt i äldre tid* (Hedemora 2001).

¹⁰ Geir Atle Erslund & Hilde Sandvik, *Norsk historie 1300-1625. Eit rike tek form* (Oslo 1999) s. 172, min kursivering).

¹¹ Ibid. s. 175.

¹² Göran Inger, *Svensk rättshistoria* (Malmö 1997) s. 38, 101.

¹³ Ibid. s. 149.

Jag menar dock att vi även bland svenska bönder finner fall som kan ses som exempel på alternativ 2. Det finns exempel på att ett yngre syskon givits rätt att stanna kvar på gården och få sin försörjning från den, så länge personen i fråga förblev ogift. Betecknande nog handlar dessa exempel ofta om ogifta kvinnor, som fick ut sin arvsandel från föräldragården *in natura*, även efter det att gården övergått i en brors ägo. En annan kategori som vi ser erhålla denna typ av förmåner är de sjuka eller ofärdiga. Som konkret exempel kan nämnas det testamente som Gabriel Larsson och hans hustru gjorde för sin son Mats år 1752. Mats erhöll härigenom besittningsrätten till ett skattehemman i Björhövda. I villkoren för överlåtelsen ingick att Mats skulle föda sin sjukliga syster Anna. Övriga syskon skulle däremot utlösas med pengar och naturapersedlar.¹⁴

Även äldre människors intecknade rätt till försörjning från en viss bondgård kan ses som något som liknar skyldeie. Det gamla paret eller den ensamstående änkan/änklingen skapar sig genom födorådskontraktet en livslång rätt till vissa, ofta väl preciserade naturaprodukter och tjänster, som skall utbetalas årligen. Listan på dessa varor och tjänster kunde vara utomordentligt omfattande.¹⁵ Däremot hade den gamle ingen formell rätt till inflytande över hur den fastighet, varifrån intäkterna skall utgå, sköttes. Vi vet att detta var något som kunde ge upphov till svåra och såriga konflikter mellan generationerna, och det finns också exempel på att den gamle bonden åter tilltvingat sig förvaltning och bestämmanderätt över egendomen.¹⁶

Man kan alltså argumentera för att en viss form av skyldeie faktiskt utvecklas även inom den svenska bondesektorn. Detta verkar framför allt ske under 1700- och 1800-talen, ty det är då som man finner försörjningsarrangemang för yngre syskon och gamla föräldrar formaliserade som kontrakt.¹⁷ Men det är samtidigt uppenbart att dessa arrangemang inte var oproblematiske, och mot slutet av 1800-talet finner vi mycket riktigt en debatt om systemets brister. I hur små ideella andelar kunde man egentligen stycka intäktsrättigheten? Kunde en ränteintäkt, som

¹⁴ Småprotokoll Bro och Vätö tingslag 1752. Svea hovrätts arkiv, Riksarkivet, Stockholm.

¹⁵ Se exempelvis änkan Anna Matsdotters så kallade lagan, för vilket Jan Matsson i Gåsvik uppbar halva ansvaret. Småprotokoll Vaddö Häverö tingslag 1850, Svea hovrätts arkiv, Riksarkivet, Stockholm.

¹⁶ David Gaunt, »The property and kin relationships of retired farmers in northern and central Europe« i Richard Wall, Jean Robin & Peter Laslett (eds.) *Family Forms in Historic Europe* (CUP 1983) s. 260ff.

¹⁷ Magnus Perlestam, *Den rotfaste bonden – myt eller verklighet? Brukaransvar i Ramkvilla socken 1620-1820* (Lund 1998) s. 85ff.

uppstått vid ett arvsskifte, delas en gång till, vid nästa arvsskifte? Och så en gång till? Hur många sådana inteckningar kunde en gård bära? Hur påverkades incitamentsstrukturen i samhället av födoråden: vem ville överta en bondgård om dess inkomster redan var intecknade för ett flertal människors försörjning?

Ytterst rör frågan det ideella ägandets långsiktiga uthållighet. Kunde ideellt ägande av denna typ vara något mer än en temporär lösning? Dørum berör själv detta när han talar om ett arvsskifte, som resulterat i ideellt ägande, som en »midlertidig lösning« tills en av arvingarna löst ut de andra.¹⁸ Holmsens exempel tyder också på att syskons skyldeie var en tillfällig lösning, en fordran på gården som så småningom löstes in av åsetesmannen.¹⁹ Det exempel Dørum hämtat från Lars Herlitz avhandling, visar också hur en bror relativt snart löser ut sin systers arvsandel, efter det att syskonen under en tid haft gemensamt ägande till gården. Och det är kanske inte av en slump som flera av Dørums och Holmsens exempel på skyldeie handlar om kyrkliga institutioner.²⁰ När institutioner uppträder som ägare, bortfaller ju problemet med generationsöverlåtelse och delning, vilket annars alltid uppträder vid enskilda personers ägande. Ideella andelar har därmed större utsikter att överleva.

Inför frågan om det ideella ägandets långsiktiga uthållighet känner man sig först benägen att tro att uthållighet förutsätter att ägaren är en institution, eller att få människor lever till vuxen ålder och ålderdom, eller att gårdarnas produktivitet hela tiden ökar. Men varför skulle dessa förutsättningar föreligga just i Norge (och kanske Danmark) men inte i Sverige? Här undrar jag om inte skillnader i skatte- och räntesystemen kan vara en nyckelfaktor.

Norsk forskning har visat att landskylden stagnerade eller sjönk i värde under tidigmodern tid. Den jordägande (bonde eller adelsman) som ville få ut mer av sitt jordinnehav verkar egentligen bara ha haft ett alternativ: att höja den inträdesavgift som den lejande parten fick betala (bygsel i Norge, städja/städsel i Sverige).²¹ Följaktligen blev rätten till bygsel successivt allt mer ekonomiskt intressant. Bygseln verkar som regel ha tillfallit huvudarvingen. Såvitt jag förstår, måste detta innebära att den norske huvudägaren drog fördel av att uppbära en bygsel, som kunde justeras uppåt, medan han endast behövde betala skyldandelar

¹⁸ Dørum 2001 s. 307. Även Dørum 1996 s. 42.

¹⁹ Holmsen 1978 s. 137.

²⁰ Dørum 2001 s 293, 310; Holmsen 1978 s. 133, 134.

²¹ Ersland & Sandvik 1999 s. 174; Dørum 1996 s. 26, 50, 109.

av mer obetydligt värde till sina syskon/medarvingar.²² Om det är riktigt uppfattat, måste vi här ha en viktig förklaring till att de norska gårdarna klarade av att bära tyngden av medarvingarnas skyldanspråk. I praktiken handlade det kanske inte om någon stor kostnad?

I Sverige var städjan på frälsegårdarna obetydlig i jämförelse med de övriga räntor som togs ut.²³ Det fanns därmed inte samma förutsättningar för att städjan skulle öta överö och framstå som det egentliga ägoobjektet. På skattegårdarna förekom ingen städja alls. Däremot var de årliga skatterna betydande, och i stort sett i paritet med landbornas räntor.²⁴ Tyngden av räntor och skatter var något som satte konkreta gränser för hur många andra avgifter som en gård kunde klara av att betala.

Denna jämförelse är naturligtvis förenklad och skissartad. Den syftar främst till att rikta uppmärksamheten mot en faktor som sannolikt bör tas med i diskussionen om olika ägoformers möjligheter att överleva. Ett viktigt resultat i Knut Dørum's bok är ju att det norska skyldeiesystemet började undermineras redan under 1600-talets senare halvdel.²⁵ Dørum förklarar detta med hänvisning till bygselrättens ökade betydelse som egendomsobjekt, till borgerskapets nya ägarintressen och till framväxten av öselveieö bland bönderna.²⁶ Men kan det inte också ha haft något att göra med ett ökande uttag av skatter efter absolutismens införande i det dansk-norska riket – ett uttag som kanske gjorde det svårare att ha råd med skyldeie?²⁷

Skyldie inom svensk adel?

I princip skilde sig inte adelsfamiljens generationsöverlåtelser från bondefamiljens. Även här är det relevant att utgå från de fyra alternativ som skissades ovan. Egendomen kunde göras till föremål för faktisk delning, den kunde behållas av ett barn mot att de andra fick rätt till vissa intäkter, den utvalde arvingen kunde lösa ut sina syskon, och hela egendomen kunde säljas för att realisera kapitalvärdet. Hur adeln hanterade sina generationsöverlåtelser påverkade dock inte skatteintäkterna på samma sätt som böndernas arvsskiften. Hade man flera gods fanns det

²² Dørum 1996 s. 39.

²³ Anders Thoré, *Akademibondens plikt, universitetets rätt. Feodala produktionsförhållanden vid Uppsala universitets gods 1650-1790* (Uppsala 2001) s. 44.

²⁴ Janken Myrdal, *Jordbruket under feodalismen 1000-1700* (Stockholm 1999) s. 323ff.

²⁵ Dørum 1996 s. 143.

²⁶ *Ibid.* s. 103-142.

²⁷ Myrdal 1999 s. 325. »Först när Danmark förlorat en tredjedel av sin landyta och efter att envälde införts där 1660, höjdes skattenivån till svenska nivåer.«

inga praktiska hinder för att ge alla barn något, och Margareta Reveras avhandling om Magnus Gabriel De la Gardies godspolitik visar också på att denne styrdes av en önskan att förse alla barn med ett ståndsmässigt gods.²⁸

Det fanns dock under 1500- och 1600-talen en vilja hos den svenska kronan att befrämja primogenitur.²⁹ Jan Samuelson har också diskuterat det problem som arvsskiften ställde högadeln inför; risken fanns att egendomen splittrades så att nästa generation fick börja om på nytt med att samla på sig egendom och inkomster.³⁰ Vi har anledning att tro att faktisk delning ofta undveks inom två delar av adeln, nämligen den allra rikaste och den allra fattigaste. För den förra gruppen fanns det ett maktpolitiskt intresse av att hålla egendomen stor och odelad. För den senare kan situationen i praktiken ha blivit lik den som gällde för bönderna. Ville man över huvud taget bevara släkteegendomen, fick en del barn acceptera lösen – eller någon form av ideellt ägande?³¹

Sterbhus som en form av skylddeie?

Vi har redan varit inne på att ideellt ägande/skylddeie kunde uppstå som en »midlertidig lösning« i samband med arvsskiften. För att rätt kunna uppskatta skylddeiets förekomst bör man därför fundera över hur temporära dessa lösningar egentligen var. Här blir det intressant att diskutera förekomsten av sterbhus. Ty sterbhuset innebär ju att en form av förmögenhetsgemenskap (tills vidare) uppstår för alla arvingar, där ingen har någon konkret fysisk egendom utan i realiteten äger en ideell andel i boet.

Jan Samuelson har belagt att en relativt stor andel av frälsegårdarna ägdes av sterbhus på 1500-talet; »i stället för att splittra upp komplexen har man strävat efter att hålla dem intakta så länge som möjligt.«³² Även Christer Winberg och Maria Sjöberg pekar på att det uppenbarligen var vanligt att bondedödsbon stod oskiftade under långa tider.³³ En av del-

²⁸ Margareta Revera, *Gods och gård 1650-1680. Magnus Gabriel De la Gardies godsbildning och godsdrift i Västergötland*. I. (Uppsala 1975) s. 177ff.

²⁹ Christer Winberg, Grenverket. *Studier rörande jord, släktskapssystem och ståndsprivilegier* (Stockholm 1985) s. 48f. Se även Joan Thirsk, »The European debate on customs of inheritance, 1500-1700« i Jack Goody, Joan Thirsk & E.P. Thompson (eds.), *Family and Inheritance: Rural Society in Western Europe 1200-1800* (CUP 1976) för liknande tendenser i hela Europa.

³⁰ Jan Samuelson, *Aristokrat eller förädlad bonde? Det svenska frälsets ekonomi, politik och sociala förbindelser under tiden 1523-1611* (Lund 1993) s. 81.

³¹ Se även Dørum 1996 s. 43 om adeln.

³² Samuelson 1993 s. 67, 81, 85.

³³ Winberg 1985 s. 89; Sjöberg 2001 s. 145.

ägarna brukade gården som var »ett konglomerat av arvslotter, vars ägare möjligen fick avrad eller 'lega' av brukaren/medarvingen«. ³⁴ Winberg betonar att lösningen uppenbarligen inte uppfattades som otillfredsställande. Om sådan avrad utgick – härom tiger källorna – skulle vi ha att göra med ett fall av svenskt skyldeie. Men samtidigt så vore det ett exempel på det egentligen otillåtna förhållandet att en ur bondebefolkningen betalade ränta till en annan inom samma befolkning.

Frågor för vidare forskning

Dørums artikel ger upphov till en rad viktiga frågor. Vilka ägoformer förekom egentligen i det tidigmoderna Norden – och Europa? När det gäller skyldeie-systemet finns det, menar jag, tre frågor av mer grundläggande karaktär, vilka med fördel kunde bearbetas komparativt.

För det första gäller det att finna en metod som låter oss avgöra om vi verkligen har att göra med skyldeie/ideellt ägande. Som redan markerats, är jag inte alls övertygad om att man kan dra några slutsatser enbart utifrån det faktum att ett ägoobjekt beskrivs med hjälp av skattesystemet. Jag tror också att det som ser ut som skyldeie ofta var ytterst temporära lösningar. Men det betyder inte att jag ifrågasätter fenomenet som sådant. Såväl sterbhus som olika former av födoråd utgör ofta mer bestående ägoarrangemang, värda att jämföras med skyldeie.

För det andra menar jag att skyldeie och liknande ägoformer måste relateras till produktiviteten och skattesystemet i det studerade samhället. Om resonemanget gäller ett lågproduktivt bondesamhälle så vet vi ju att avkastningen från bondgårdarna ofta precis räckte till för att betala skatt/ränta, försörja bondehushållet och lämna ett visst utsäde kvar till nästa år. Det är därför svårt att tänka sig att gårdarna dessutom och under en längre tid kunde ge sådan avkastning som kunde komma bondens syskon till godo. Jag tror att det är symptomatiskt att ett system liknande skyldeie växte fram inom den svenska bondesektorn först under 1700- och 1800-talen, då skattetrycket minskade och den allmänna produktiviteten ökade. Jag undrar också om inte det norska skyldeie-systemets undergrävande under sent 1600-tal kan ha något att göra med förändringar i skatteuttaget.

För det tredje finns det anledning att fråga sig om inte skyldeie ofta uppträder som en form av kvinnligt ägande. Vi vet att rätten att överta och förvalta den faktiska gården som regel gick till söner, även om det finns spännande undantag från denna princip. I Norge var äldste

³⁴ Winberg 1985 s. 89, min kursivering.

sonens rätt till och med lagfäst (som åsetesrett), på ett sätt den faktiskt inte var i Sverige. Samtidigt så var alla barn arvsberättigade, i Norge liksom i Sverige. Detta problem löstes i Sverige genom att övriga barn fick acceptera att ta lösen. Att få ut sitt arv i form av en lösensumma, som i realiteten tillföll maken som förvaltare, var den typiska formen av kvinnligt ägande i den svenska bondebefolkningen. Då kunde man väl förvänta sig att norska (och danska) kvinnor i stället gottgjordes genom att de fick en ideell andel i gården? Och i så fall får väl landskyldens stagnerande värde vissa intressanta genusimplikationer? Men jag tror också att om svenska historiker letade mer, skulle vi kanske finna fler exempel på kvinnligt skylddeie.

En grupp som det finns anledning att titta närmare på i detta avseende är just 1700- och 1800-talets lågadel. Vi vet att det borgerliga kvinnoidealet satte ogifta medelklasskvinnor i en rävsax. Å ena sidan förväntades de leva ståndsmässigt, å andra sidan var det få yrken som ansågs passande för dem. För dessa kvinnor var det därför viktigt att kunna omvandla sina arv eller sina arvsanspråk på sätt som gav dem en årlig inkomst. Inte nödvändigtvis stor men gärna trygg. Rentiertillvaron måste här ha varit idealisk. Och vad var väl skylddeieren annat än rentier?

Det tycks mig som om fenomenet »skylddeie« fluktuerar mellan två ytterligheter. Den ena innebär att det kring ägoobjektet/jorden etableras en bestående krets av »sidoägare«, som uppbär ränta (men inte bestämmer över jorden) och som beskattas för denna inkomst. Den andra innebär att det kring ägoobjektet finns en tillfällig krets av personer som har anspråk på jorden men som kanske inte får ut några regelbundna inkomster och som inte beskattas. Frågan är om den förra ytterligheten har varit vanligare i Norge och Danmark än i Sverige. Att besvara den är en viktig uppgift för den fortsatta forskningen.